

מלאכת זורה

רוני כהן

ראשי פרקים:

- א. מלאכות זורה, בורר ומרקד לעומת כותש
- ב. הגדרת מלאכת זורה וייחודה
שיטת הבבלי
שיטת הירושלמי
- ג. פיזור חמץ בערב פסח שחל בשבת

א. מלאכות זורה, בורר ומרקד לעומת כותש

זורה היא אחת משלושים ותשע אבות מלאכות שמנו חכמים במסכת שבת, משנה עג, א, לפי שהייתה במשכן בסממנים של צבע. ולדעת הראשונים הסוברים שאף המלאכות שנעשו לצורך הקורבנות הן בכלל מלאכות המשכן ואנו למדים אבות מלאכות אף מהן, למדים מלאכת זורה ממנחה של קרבן תמיד ומחבתין של כהן גדול, שכל אלה באו מן הזרע והייתה בהם זרייה. מלאכת זורה היא מלאכה שמתבצעת אחרי מלאכת דש. במהלך הדישה הופרדו הגרעינים מן המוץ שלהם, וכעת זורים את התבואה לרוח על מנת לבצע הפרדה בין השיבולים הכבדים יותר, לקני החיטים הקלים יותר, ושעפים ברוח. לאחר מכן מבצעים פעולת "ברירה" בתבואה שנשארה, על מנת לנקות טוב יותר את התבואה מהפסולת המעורבת בה, ולאחר הטחינה מרקדים את הקמח בנפה בשביל ליצור קמח נקי בלא סובין ולכלוכים שנשארו.

הגמרא במסכת שבת בדף עג, ב מקשה מדוע נשנו שלוש המלאכות הללו - זורה, בורר ומרקד - כל אחת בפני עצמה במשנה, והרי הן בעלות תכלית משותפת - הבדלת אוכל מן הפסולת! הגמרא עונה שכל מלאכה שהייתה במשכן, אף על פי שיש מלאכות הדומות לה, תיחשב כאב נפרד. ובעקבות כך הגמרא שואלת מדוע אין מונים במשנה גם את מלאכת כותש שהייתה גם היא במשכן, ועונה הגמרא כמסקנה "שכן עני אוכל פיתו בלא כתישה". זאת אומרת, כותש היא מלאכה שאינה מחויבת בהכנת הפת, ואף על פי שנעשתה במשכן אינה הכרחית לעשיית הפת, ולכן לא תיחשב כאב בפני עצמה.

התוס' בד"ה "אע"ג" שואלים מדוע בכל זאת לא נשנית מלאכת כותש, שכן גם אם בהכנת הפת היא מלאכה שעניים לא עושים, מכל מקום גם בהכנת הסממנים שהיו במשכן ביצעו כתישה, ולכן יש חשיבות הכרחית למלאכת כותש. עונים התוס' שעניים גם אינם כותשים את הסממנים כשהם רוצים לצבוע, ולכן בכל מקרה, הן בבישול והן בצביעה, מלאכת כותש היא לא מלאכה שהכרחית לכל הציבור. רש"י במקום בד"ה "שכן עני", מסביר שכותש נכללת בתוך מלאכת דש ומרחיב, שלא כדרכו, וז"ל:

לכן, אע"ג דהואי במקדש ואב מלאכה היא, כיון דתנא ליה דש לא תנא לה. וזורה בורר ומרקד, סידורא דפת נינהו, וכיון דהווי במקדש והכא אתחיל בסידורא דפת, תנינהו. כדאמרינן גבי אופה, דה"ל למתני מבשל ולא אופה, דלא הוה במקדש, אלא משום סידורא דפת נקט. ואתא הואיל ואופה בפת כמבשל בסמנין. אבל כתישה עשירים הוא דלתתי וכתשי לעשות סלת נקיה, אבל עניים לא טרחי, הלכך לא תנא לה, ומיהו ודאי אב מלאכה היא ובכלל דש היא.

מדוע רש"י מזכיר כאן את סידורא דפת? מסביר המהר"ם בדברי רש"י, שרש"י הבליע את התשובה לשאלה ששאלו גם בעלי התוספות, מדוע בכל זאת לא נשנית מלאכת כותש, לא מצד חלקה בסידורא דפת אלא מצד הכרחיותה בהכנת הסממנים. ותשובת רש"י היא שמלאכות זורה, בורר ומרקד חשובות בסידורא דפת, בעוד הכתישה לא, וזה בכלל לא משנה אם כתישה הייתה חשובה בסממנין או לא, מפני שמלאכות לא נמנות לפי בישול הסממנין, אלא לפי סידורא דפת שהוא הקובע את החשיבות.

למעשה למדנו מכאן, שזורה, בורר ומרקד הינן מלאכות הכרחיות בתהליך הכנת הפת. ויש להסביר שתשובת הגמרא, "כל מילתא דהויה במשכן אע"פ דאיכא דדמיא לה חשיב לה", משמעותה היא שהמלאכות האלה אמנם דומות בתכלית שלשמה הן נעשות, ועם זאת, כל אחת מהן הכרחית בהכנת הפת. כך פתחנו את דברינו והסברנו, שלכל אחת מהן תפקיד ברירה במצב שונה של התבואה, ועל כן ראוי שיחשבו כמלאכות בפני עצמן.

ב. הגדרת מלאכת זורה וייחודה

שיטת הבל"י

רש"י על המשנה בד"ה "זורה" (עג, א) כותב: "ברחת לרוח", לכאורה ברור מדברי רש"י שהשימוש ברוח לצורך הזרייה הוא נצרך. יש מקום לשאול האם זורה הוא רק בכלי, ולכן הזכיר רש"י ברחת, או שמא הוא גם ביד, ומה שרש"י הזכיר שזורה

הוא ברכת, זה הוא אב מלאכה, שכך דרך עשיית המלאכה, אבל ביד אינו אב אלא תולדה. ה"מנחת חינוך" ("מוסך שבת" מלאכת זורה, א) כותב שאין זורה אלא ברכת, אבל הזורה בידו לרוח אינו זורה אלא בורר. לעומתו, ה"אגלי טל" (זורה סי' ה) סובר שזורה בידו לרוח הוא תולדת זורה.

נראה שה"מנחת חינוך" וה"אגלי טל" חולקים באופן יסודי בגדרה של מלאכת זורה, וביחס בינה לבין מלאכת בורר. ה"מנחת חינוך" מבין שמלאכת זורה היא דווקא בזרייתה של התבואה בסיוע הרוח, כלומר "זורה ברכת לרוח", וכל מה שאינו כן, אינו זורה, אלא בורר, שהיא המלאכה העיקרית להפרדת אוכל ופסולת, ותחתיה יכללו כל צורות הברירה. בניגוד אליו, ה"אגלי טל" מבין שמלאכת זורה עומדת בפני עצמה, ועל כן גם לה יש תולדות המיוחדות דווקא לה, כבכל מלאכה אחרת. לכן יש לחייב זורה בידו לרוח, כתולדת זורה, כשם שחייבים על קצירה בידו, אף שעיקר קוצר הוא בכלי.

כל המחלוקת הזאת היא בדעת רש"י, אבל רבינו חננאל סבור שזורה בידו לרוח חייב, שזהו עיקר הגדרת זורה לשיטתו, וז"ל: "וכן אם נטל אדם תבואה בתיבנא ובפסולת שיש בה, וניפח בה ברוח פיו ובירר - חשוב הוא כזורה". אמנם, נראה שאף לשיטתו האב של זורה הוא זרייה בכלי, וחידושו הוא שכל שמשמש ברוח כדי לברור הרי זה זורה, אף אם אין זו רוח טבעית אלא רוח פיו.

המאירי בפירושו למשנה בעג, א. הגדיר כך את זורה, וז"ל: "הזורה - ר"ל ברכת לרוח, או בכברה שנקביה גסים להפריש התבן מן הבר...". בדבריו ברור שהשימוש ברוח אינו הכרחי במלאכת זורה, ובלבד שיפרוש תבן מן הבר. ה"אגלי טל" כתב בדעת המאירי שלשיטתו גם אם בורר בידו את התבן מן הבר חייב משום זורה, וכיון שאינו ברכת ואינו ברוח הוא תולדה. אמנם לדעת רבינו חננאל וגם לשיטת רש"י נראה שאופן זה של ברירה ביד אינו זורה אלא בורר, משום שלדעתם אין זורה אלא ברוח, ואפשר שלרש"י דווקא ברוח טבעית ולא ברוח פיו. יוצא אם כן, שלשיטת רש"י, המאירי וה"מנחת חינוך" עיקר הגדרת המלאכה נקבע על פי הנפעל - הדבר אותו רוצים להפריד.¹ המאירי אומר את הדברים בצורה מוחלטת: "ברכת לרוח, או בכברה", דהיינו ההפרדה היא המשמעותית ואין משמעות לכך שהיא נעשתה שלא ברוח. לעומת זאת, לשיטת רבינו חננאל והאג"ט אופן

1 על רש"י קצת קשה אך על מלאכת אורג כתב רש"י בדף עה, ב (בד"ה "הרי הוא אורג"): "דהיינו אורג ממש, ולא דמי לזורה ובורר ומרקד דזה בקשין וזה בצורות וזה בקמח". ובעצם מזכיר את הנפעלים של המלאכות.

הפעולה הוא המגדיר, שימוש ברוח על מנת להפריד בין הדבר הרצוי לדבר הלא רצוי, הוא המשמעותי.

שיטת הירושלמי

שנינו בתלמוד הירושלמי במסכת שבת (ז, ב):

רקק והפריחתו הרוח חייב משום זורה וכל דבר שהוא מחוסר לרוח חייב משום זורה.

מן הירושלמי אנו למדים יסוד חדש והוא - שעל כל פעולה שנעשית בעזרת הרוח חייבים משום זורה, ולכן הירוק ברוח, והרוח מפזרת את רוקו, חייב משום זורה. אם נבוא לעצם דין הירושלמי, יש מקום להוכיח שהוא רואה את זורה בצורה שונה מאת מלאכות הברירה האחרות, שהרי מובא בתלמוד הירושלמי (שם): "הבורר והמשמר והמרקד כולו משום מעביר פסולת", ואילו את זורה לא הזכיר. נראה מכאן שלדעת התלמוד הירושלמי, בניגוד לתלמוד הבבלי, מלאכת זורה שונה משאר מלאכות הברירה אף באב המלאכה, שהתלמוד הבבלי סובר שמלאכת זורה היא בהפרדת פסולת, בעוד שהירושלמי סובר שכל דבר שמפריחתו הרוח. כך לפי "קורבן העדה" (שם, ד"ה "וכל דבר שהוא מחוסר לרוח"), הירושלמי באומרו "רקק והפריחתו הרוח" התכוון שהרוח הפריחה את הרוק, וחילקה אותו לחלקים קטנים.

"שביתת השבת" במלאכת זורה (סי' טו) חולק על הקביעה האומרת שהתלמוד הבבלי והתלמוד הירושלמי חולקים בגדר אב המלאכה, ומסביר שבאומרו "רקק והפריחתו הרוח", התכוון הירושלמי לכך שהאדם מעוניין בכך שהרוח תפזר את הפסולת (הרוק), ולכן גם על פי הירושלמי רוקק הינו תולדת זורה, ואב המלאכה הינו הפרדת פסולת.²

הרמ"א (או"ח שיט, יז) הביא להלכה:

הרוק ברוח בשבת והרוח מפזר הרוק, חייב משום זורה. (מהרי"ל בשם א"ז וירושלמי פרק כלל גדול).

רבי עקיבא איגר (שו"ת רעק"א, סי' כ) דן בשאלה האם להלכה חוששים לשיטת הירושלמי בכל דבר ש"מחסרתו הרוח", או רק בדין רוקק שאותו הזכיר הרמ"א:

2 יש מפרשים שהגמרא מדברת אפילו במקרה שאין לו צורך בפזור הרוק ("בעל המאור" לו, ב - לח, א, ובר"ף ורמב"ן ק,א, לדין אם במלאכת זורה חייבים על מלאכה שאינה צריכה לגופה).

עובדא הוי... ראיתי לאיש שופך מים מועטים מצלוחית דרך חלון ולחויץ... ומדי השקפתי עלה על לבי שיש חשש איסור בזה, כיון דהרוח מפזר א' פונה לכאן וא' פונה לכאן, ודמי להא דאיתא בירושלמי, רוקק והפריחו הרוח חייב משום זורה וכל דבר שהוא מחוסר לרוח היינו שהרוח מפזרו ומחלקו לחלקים דקים חייב משום זורה, א"כ לכאורה גם בשופך מים מועטים שאין בו קילוח גדול שיש ברוח לפזרו, חייב משום זורה.

בסופו של דבר צידד רעק"א להקל מכמה טעמים:

א. הראשונים לא הזכירו דין זה של התלמוד הירושלמי.

ב. מן התלמוד הבבלי נראה שגדר המלאכה הוא בברירת אוכל מפסולת, ולא בפיוור לרוח, ואדרבה, הפיוור לרוח משרת את ההפרדה שבין האוכל והפסולת ואינו עיקר המלאכה, וז"ל:

וזה היה נראה טעמיהו דס"ל דדין זה לא סלקא אליבא דהלכתא, דסוגיא דידן פליג, במה דפרכי' היינו זורה, היינו בורר, היינו מרקד, משמע דעיקר מלאכת זורה כעין בורר, דהרוח מוליך ומפריד פסולת מהאוכל, אבל היכא דכולו פסולת ואתו מברר זה מזה רק דמחלקו לחלקים דקים לאו בכל זורה הוא.

ג. אפילו לדעת הסוברים כירושלמי, מכל מקום אין זרייה אלא בגידולי קרקע.³ הירושלמי שאומר חייב ברוקק לרוח, סובר כדעת רבי יהודה שיש דישה שלא בגידולי קרקע והוא הדין בזורה, או שסובר שאדם נחשב גידולי קרקע, ואף דקיימא לן שאדם לא נחשב גידול קרקע, וכן שאין דישה אלא בגידולי קרקע.

אם כן, למסקנה, הרמ"א חושש רק לדין רוקק ולא לשאר דברים שמחסרתם הרוח,⁴ אף על פי שכוונת הירושלמי היא שכל דבר שמחסרתו הרוח, חייב משום זורה. עם זאת, מדברי רעק"א שם נראה שהוא עצמו נטה להכריע שלא כירושלמי כלל.

ה"ביאור הלכה" (שיט, יז ד"ה "מפזר") דן בדברי רעק"א, ובסיום דבריו כתב:

ובספר אלפי מנשה פירש דכוונת הירושלמי דהוא במעביר ארבע אמות ברשות הרבים ע"י הרוח, והוא על דרך דוגמא, פרוש, דכמו בזורה אף דהרוח הוא מסיעתו אפילו הכי חייב, כן ברוקק דהעברתו ע"י הרוח גם כן חייב, והוא נכון.

3 ע"י שם בהסבר הדבר.

4 ע"פ המהרי"ל בהלכות שבת (סי' כו) בשם האו"ז (סי' נט).

לדבריו יוצא, כי החיוב אינו משום זורה, אלא משום העברה של ד' אמות ברשות הרבים. אם כך, קשה למה הביא הרמ"א דין זה בסי' שיט העוסק בזורה ולא במלאכת הוצאה. ועוד יש לעיין בדברים אלו, שהרי אינו אלא גרמא, שהוא מעמיד לרוח - והרוח מפזרת ומוליכה מחוץ לד' אמות.⁵

למסקנה, אדם שרוקק לרוח, ואינו מתכוון להיעזר ברוח, אינו מתחייב לא משום מעביר ד' אמות ולא משום זורה. זאת משום שלענ"ד כוונת הירושלמי היא שמעביר ד' אמות ברוקק, צריך להתכוון להיעזר ברוח. וכן משום זורה, וכך פירשו ה"כלכלת שבת" (סק"ו) ה"חיי אדם" (טו, א) וה"יחווה דעת" (ו, כה). אמנם, אם כוונתו להשתמש ברוח, גם בימינו, חייב.⁶

ג. פיזור חמץ בערב פסח שחל בשבת

ה"מגן אברהם" בהלכות פסח (או"ח תמו, סק"ב) עוסק במקרה של פיזור חמץ בערב פסח שחל בשבת, וסבר שלא כמו הרמ"א, אלא לחייב בכל דבר שמפריחתו הרוח, וזו לשונו: "ואף לזרות לרוח אפשר דהוי מלאכה דאוריתא כמ"ש סס"י שיט".

על ה"מגן אברהם" השיגו חכמים רבים, ה"מנחת חינוך" ב"מוסך שבת" וכן בשו"ע הרב (או"ח תמו, סק"ה), וז"ל: "ואם מצא חתיכת חמץ בביתו ביו"ט או בשבת אפילו יש בה כזית לא יבערנה בו ביום... וביום יבערנה... וכיצד מבערו אם יש לפניו נהר יפרנו וישליכנו לנהר...". וכן בשו"ת "חכם צבי" (שאלה מב), שמביא את דעת הרמב"ם בנושא וז"ל:

וראיתי בסי' ל"ח נדפסה קושיא זו וכתב ז"ל שביקש להלמה כגון שחל שביעי של פסח בשבת וקנה בו ביום מן הנכרי שא"א לקיים בו מצות שרפה עכ"ד ז"ל: והם תמוהים מאוד בעיני שהרי הרמב"ם ז"ל פסק בפרק ג' דין י"א שהשבתת חמץ בכל דבר כחכמים דסבירא להו"ל מפרר וזורה לרוח או משיל לים... ומה שכתבתי הוא נכון וברור...

וכן נראה שרוב הפוסקים סוברים, שאין לחשוש לזורה בפיזור חמץ לרוח בערב פסח שחל בשבת, וכן ברוקק לרוח.

5 ועוד בעניין גרמא עיין במסכת ב"ק דף ס, א בהשוואה לשבת במלאכת זורה.

6 ע"פ הרב ישי סמואל.